

NUTQNING FONETIK VA FONEMATIK BUZILISHI VA OQIBATLARI

Nurmamatova Zarifa Abdiraup qizi

Navoiy Davlat universiteti ingliz tili o'qituvchisi

Annotatsiya: maqolada nutq nuqsonlari turlari, ularni bir biridan farqlash, sabablari, shuningdek, nutqning fonetik va fonematik buzilishi haqida ma'lumotlar bir nechta misollar orqali yoritilgan hamda oqibatlari sanab o'tilgan.

Kalit so'zlar: nutq va til ko'nikmasi, muloqot qobiliyati, nutq buzilishi, til buzilishi, artikulyatsiya, fonologik nuqson, fonemik ong

Til va nutq inson hayotining eng muhim va ajralmas qismi hisoblanib, u orqali barcha ma'lumotlarni qabul qiladi, fikrlarini, his-tuyg'ularini, ichki kechinma va boshqa ijtimoiy munosabatlarini til va nutq orqali ifodalaydi. Muloqot ko'nikmalarini egallash erta bolalikdan boshlanadi va egallangan ma'lumot va bilimlarni, fikr va his-tuyg'ularni tartibga solish va uzatish, ulashish, ijtimoiy o'zaro munosabatlarda ishtirok etish qobiliyati uchun asos bo'ladi. Nutq va til ko'nikmalari bolaga egallangan bilim va ma'lumotlarini jamiyat va ta'lim jarayonida ravon ifoda etish va almashinuvlarni amalga oshirishga imkon beradi. Muloqot qobiliyatlari fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, o'zini o'zi his qilish va jamiyatda to'liq ishtirok etish uchun juda muhimdir.

Nutq va til buzilishlari - aloqa rivojlanishidagi buzilishlar, nafaqat muloqot qilish, balki yangi bilimlarni olish va jamiyatda to'liq ishtirok etish qobiliyatiga keng ko'lamli va salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ko'pgina bolalar nutq va tilni tug'ilishdan boshlangan va o'smirlik davrida davom etadigan avtomatik jarayon orqali egallaydi. Odatda, asosiy muloqot qobiliyatlari bola bog'chaga kirgunga qadar (to'liq bo'lmasa ham) rivojlanadi, bu esa bolaning o'qituvchilardan o'rganishni boshlashi va tengdoshlari va yaqinlari bilan erkin muloqot qilish imkonini beradi ([Oller va boshqalar, 2006](#)). Shunday qilib, nutq yoki tilni o'zlashtirishdagi jiddiy buzilishlar bolalar va o'smirlarning nafaqat muloqotda, balki nutq va til ko'nikmalariga bog'liq bo'lgan o'qish va o'quv yutuqlari kabi bog'liq qobiliyatlarida ham bevosita va bilvosita oqibatlariga olib keladi.

Shu o'rinda biz nutq va til buzilishini farqlab olishimiz maqsadga muvofiqdir. Nutqning buzilishi tovushlar va so'zlarning paydo bo'lishiga ta'sir qiladi, til buzilishi esa tilni tushunish va ifodalashga ta'sir qiladi.

Nutqning buzilishi so'zlarning qanday paydo bo'lishiga ta'sir qiladi va quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

Duduqlanish

Lisps

So'zlarni talaffuz qilishda qiyinchilik

So'zlarga tovush yoki bo'g'in qo'shish

Bo'g'inlarni qayta tartibga solish

Hirqiroq yoki xira ovoz bilan gapirish

Til buzilishlari esa tilni tushunish va ifodalashga ta'sir qiladi va quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

- Majoziy tilni tushunishda qiyinchilik
- To'g'ri so'zlarni topishda qiyinchilik
- Murakkab jumalardan cheklangan holda foydalanish
- O'qish bilan bog'liq muammolar
- Tartibsiz matn va hikoya yozish
- Tez-tez grammatik va imlo xatolari

Biror kishi nutq buzilishi, til buzilishi yoki ikkalasiga ham ega bo'lishi mumkin. Buni esa mutaxassis tashxis qo'yadi.

Shuningdek, artikulyatsiya va fonologiya tovush hosil qilish usullarini ham farqlay olish muvofiqdir. Artikulyatsiya buzilishi bo'lgan bolada nutq tovushlarini to'g'ri shakllantirishda muammolar mavjud. Fonologik nuqsoni bo'lgan bola tovushlarni to'g'ri chiqarishi mumkin, lekin ularni noto'g'ri joyda ishlatishi mumkin. Yosh bolalar o'sib ulg'ayganlarida, ular nutq tovushlarini oldindan aytib bo'ladigan tartibda rivojlantiradilar. Kichkina bolalarning nutqida xatoliklarga yo'l qo'yishi, ularning tili rivojlanishi tabiiydir; ammo, artikulyatsiya yoki fonologik buzilishi bo'lgan bolalar muammosini hal qilish lozim.

Artikulyatsiya va fonologik buzilishlarning belgilari

Artikulyatsiya tovushlarni chiqarishni anglatadi. Ovozlarini ishlab chiqarish lablar, til, tishlar, tanglay (og'izning yuqori qismi) va nafas olish tizimining (o'pka) muvofiqlashtirilgan harakatlarini o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, nutq uchun ishlatiladigan juda ko'p turli nervlar va mushaklar mavjud. Agar bolada artikulyatsiya buzilishi bo'lsa, ular: tovushlarni chiqarish va ma'lum nutq tovushlarini to'g'ri shakllantirishda muammolar mavjud bo'ladi (masalan, ular r'ga o'xshash bo'lishi mumkin) ma'lum bir tovush chiqara olmasligi mumkin (masalan, ular r tovushini chiqara olmaydi va "ber" o'rniga "bey" deyishadi). Fonologiya so'zlarni hosil qilish uchun tovushlarni birlashtiradi. Farzandingizda fonologik buzilish bo'lsa, ular: tovushlarni to'g'ri ayta oladi, lekin ular so'zda noto'g'ri pozitsiyada yoki noto'g'ri so'zdan foydalanishlari mumkin, masalan. bola g tovushi o'rniga d tovushini ishlatishi mumkin va shuning uchun ular "beraman" o'rniga "berasan" deyishadi, so'zlardagi alohida tovushlar bilan xato qilish, masalan. "bor" o'rniga "bo". Fonologik buzilishlar va fonemik ongning buzilishi (so'zlardagi tovushlar va tovush qoidalarini tushunish) til va savodxonlik bilan bog'liq davom etayotgan muammolar bilan bog'liq. Fonologik nuqsonlari bo'lgan bolalarni tushunish sof artikulyatsiyasi buzilgan bolalarga qaraganda ancha qiyin bo'lishi mumkin. Fonologik buzilishlari bo'lgan bolalar ko'pincha bitta emas, balki juda ko'p turli xil tovushlar bilan bog'liq muammolarga duch kelishadi. Fonologik buzilishlar o'z-o'zidan yoki [disleksiya](#) kabi o'rganish kamchiliklari bilan birga paydo bo'lishi mumkin. (Aslida, ular asosiy sababdir.) Lekin fonologik buzilishlari bo'lgan barcha bolalarda disleksiya rivojlanmaydi va aksincha. Fonologik buzilish ko'proq o'g'il bolalarda uchraydi. Bolalardagi fonologik buzilishlarning sababi ko'pincha noma'lum. Bunda yaqin qarindoshlarda nutq va til muammolari bo'lishi mumkin. Nutqi rivojlanayotgan bolada:

• 3 yoshga kelib, bola aytgan so'zlarning kamida yarmini notanish odam tushunishi kerak.

• Bola *l, s, r, v, z, ch, sh* va *th* kabi bir nechta tovushlarni hisobga olmaganda, 4 yoki 5 yoshida ko'pchilik tovushlarni to'g'ri aytishi kerak (<https://medlineplus.gov/ency/article/001541>)

• Qattiqroq tovushlar 7 yoki 8 yoshgacha to'liq to'g'ri kelmasligi mumkin.

Kichkina bolalarning nutqida xatoliklarga yo'l qo'yish, ularning tili rivojlanishi tabiiy holdir. Fonologik nuqsoni bo'lgan bolalar 4yoshdan keyin ham noto'g'ri nutq shakllarini ishlatishda davom ettiradilar. Nutq qoidalari noto'g'ri qo'llanganda har bir so'zning birinchi yoki oxirgi tovushini tushirish yoki ba'zi tovushlarni boshqalarga almashtirishni o'z ichiga oladi. Bolalar bir xil tovushni boshqa so'zlarda yoki ma'nosiz bo'g'inlarda talaffuz qila olsalar ham, ovozni qoldirib ketishlari mumkin. Misol uchun, ingliz tilidagi uchraydigan xatolik misolida oxirgi undoshlarni tushirgan bola "book" uchun "boo" va "pig" (cho'chqa) uchun "pi" deyishi mumkin, ammo "key" yoki "go" kabi so'zlarni aytishda muammo bo'lmasligi mumkin.

Fonologik buzilishlarning boshqa nomlariga "fonologik ishlov berishning buzilishi" va "fonologik nutqning buzilishi" kiradi.

Fonologik buzilishlarning ikki turi mavjud:

• Barqaror : Farzandingiz bir nechta so'zlarda bir xil taxminiy nutq xatosini qiladi. Masalan, ular har doim "g" tovushini "d" tovushiga almashtirishlari mumkin. Yoki ular so'zning birinchi undoshini tashlab yuborishlari mumkin, masalan, "mushuk" 'cat' deganda "at" yoki "teg" degan ma'noda "ag".

• Mos kelmaydigan : Farzandingiz har safar bir xil so'zni boshqacha talaffuz qiladi. Misol uchun, "it" "dog" demoqchi bo'lganingizda, ular "pog", "nog" va "cog" deyishlari mumkin.

Statistik ma'lumotlarga qaraganda, Qo'shma Shtatlarda yashovchi yosh bolalarning taxminan 8% dan 9% gacha nutq tovushining buzilishi mavjud. Bunga [artikulyatsiya buzilishi](#) va fonologik buzilish kiradi.

Belgilari har bir kishi uchun farq qiladi. Fonologik buzilishi bo'lgan bolalar o'ziga xos nutq shakllariga ega.

Umumiy misollarga quyidagilar kiradi:

- Muayyan undosh tovushlarni o'zgartirish.
- Ko'p bo'g'inli so'zlarni ishlatishda qiyinchilik.
- Undosh tovushni tushirish.
- Ikki bo'g'inli so'zda faqat bitta bo'g'in aytish ("kitty" o'rniga "kee" kabi).
- So'zni soddalashtirish uchun bir xil bo'g'inni takrorlash ("chaqaloq" o'rniga "nini" "baby" "baba" kabi).

Defektolog logoped mutaxassislari fonologik buzilishni aniqlay oladi. Ular boladan ma'lum so'zlarni aytishni so'rashlari mumkin va bir nechta testdan foydalanib aniqlashlari mumkin.

Fonologik kasalliklar bilan bog'liq bo'lmagan kasalliklarni istisno qilish uchun bolalarni tekshirish kerak. Bularga quyidagilar kiradi:

- Kognitiv muammolar (masalan, [aqliy zaiflik](#))
- Eshitish qobiliyatining buzilishi
- Nevrologik sharoitlar (masalan, [miya yarim palsi](#))
- Jismoniy muammolar (masalan, [tanglay yorig'i](#))

Shuningdek, uyda bir nechta til yoki ma'lum bir lahjada gaplashishini aniqlab olish lozim. Ushbu kasallikning yengil shakllari taxminan 6 yoshda o'z-o'zidan yo'qolishi mumkin. Nutq terapiyasi og'irroq alomatlar yoki yaxshi bo'lmagan nutq muammolariga yordam berishi mumkin. Terapiya bolaga tovushni yaratishga yordam berishi mumkin. Masalan, logoped tovush chiqarishda tilni qayerga qo'yish yoki lablarni qanday shakllantirishni ko'rsatishi mumkin. Natija buzilish boshlangan yoshga va uning qanchalik og'irligiga bog'liq. Og'ir holatlarda, bola hatto oila a'zolari tomonidan ham tushunilmagan muammolarga duch kelishi mumkin. Fonologik buzilish bolaning nutqiga va uning hayotining boshqa jihatlariga ta'sir qilishi mumkin, masalan:

- Tushunarsiz nutq.
- Boshqalar tomonidan noto'g'ri tushunish ehtimoli oshadi.
- Nutqni talab qiladigan hayotning ijtimoiy jihatlariga bilan bog'liq qiyinchiliklar.
- Savodxonlik va o'qish qobiliyatlari bilan bog'li bo'lgan qiyinchiliklar.
- Umidsizlikka tushish.
- Ishonch darajasining pasayishi.
- Javob berish va nutq hosil qilish uchun ko'proq vaqt talab qilinishi mumkin.
- Ijtimoiy, akademik va kasbiy farovonlikka uzoq muddatli ta'sir.

Bolani quyidagi holatlarda logoped defektologga murojaat qilish kerak:

- 4 yoshda tushunish hali ham qiyin
- 6 yoshga kelib ma'lum tovushlarni hali ham chiqara olmaydi
- 7 yoshda ba'zi tovushlarni tark etish, o'zgartirish yoki almashtirish
- Nutqda noqulaylik tug'diradigan muammolar mavjudligi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Tibbiyot milliy kutubxonasi.AQSH. Phonological disorder (<https://medlineplus.gov/ency/article/001541.htm>). Last reviewed 4/17/2024. Accessed 10/3/2024.
2. Amerika nutq-til-eshitish assotsiatsiyasi, American Speech-Language-Hearing Association (ASHA). Speech Sound Disorders – Articulation and Phonology (<https://www.asha.org/practice-portal/clinical-topics/articulation-and-phonology/>). Accessed 10/3/2024.
3. Ayupova.M.Y. —Logopediya O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti Toshkent – 2007.
4. Ayupova M.Y.Logopediya.Darslik.T. O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2007.
5. Logopediya L.S.Volkova, S.I.Shaxovskaya. Izd-vo "Vlados" - M.,2002.
6. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK356279/>